

Könyvismertetések

Fejünkre nőtt technoszféra

Rakonczai János: Globális környezeti problémák, Lazi Könyvkiadó, 2003, Szeged

1855 telén egy brit hajózási társaság Ausztrália felé tartó utasszállító klippere zátonyra futott. A korona kötelességmulasztás és gondatlanság címen vádat emelt a hajó parancsnoka, Forbes hajóskapitány ellen. A parancsnok azzal érvelt, hogy semmilyen hajózási térképen nem szerepel a balesetet okozó zátony. A bíróság fel is mentette a kapitányt, hiszen ismeretes volt, hogy egy nagy sebességgel, teljes vitorlázattal száguldó és megrakott hajót „föld elől” kiáltásra nem lehet lefékezni, és lehetetlen gyors manőverrel irányváltoztatásra kényszeríteni. Ehhez a hajóhoz hasonlítható Földünk is, amelynek folyamatai jelentős késéssel reagálnak az emberi beavatkozásra – mondja Rakonczai János tudományos igényességgel összeállított, ám a laikusok számára is érthető formában megírt összefoglaló munkájában.

A radikális ökológiai mozgalmak a megmaradt természetes területek konzerválása és megvédése érdekében radikális eszközökhöz kívánnak folyamodni. Az Arne Naess norvég ökofilozófus neve által fémjelzett mélyökológia radikalizmusa azonban – vélik sokan – összeegyeztethetetlen a független értelmiségi gondolkodással. Ezt a véleményt osztja Rakonczai János is, aki a radikális környezetvédelmi megoldások elkerülésével, az ökológiai gondolkodás szellemtörténetének vázolásával, tényleges esetek felsorolásával szól szakemberekhez, diákokhoz, tanárokhoz és minden a téma iránt érdeklődőhöz.

A környezeti kérdések mindig is foglalkoztatták az emberiséget: például Hippokratész már Kr. e. az 5. században ír a görög városokban uralkodó szemérről és bűzről; a 18. századi író, Daniel Defoe útleírásában az angliai ipari központok által okozott légköri szennyezést említi meg; a svéd Nylander pedig 1866-ban a párizsi Luxembourg-kertben található, a légkörbe került kén- és nitrogén-dioxid hatása alatt károsodott zuzmókról értekezik.

A kötet két nagy fejezetre tagolódik: az elsőben a globalizáció jelenségét, folyamatát, általános kérdéseit, a környezeti gondolkodás előzményeit, a környezettel kapcsolatos ideológiákat, a világmodelleket, valamint a környezeti konferenciák rövid történetét mutatja be, a második pedig ténylegesen számba veszi a globálissá nőtt környezeti kérdéseket, s megpróbál néhány kérdésre választ adni: mi a globalizáció, milyen előnyök és hátrányok származnak belőle? Valóban globális felmelegedés veszélyezteti a Földet? Milyen hatása lehet a Golf-áramlás megszűnésének? Miért pusztulnak a korallok a tengerben? Miért szaporodnak a természeti katasztrófák? Milyen következményei voltak a csernobili katasztrófának, és e szerencsétlenség hozott-e valamilyen változást az atomenergia hasznosításában?

A kezdetben csak szórványosan jelzett környezeti problémák globalizációja a 20. század utolsó harmadára egyértelművé vált: a század közepén felerősödött a vizek és a levegő szennyeződése, a nyolcvanas évektől kezdve az ózonréteg vékonyodásáról és pusztulásáról hallunk, az ötvenes években megjelentek a savas esők, az üvegházhatás pedig már-már napirenden szerepel a hírekben.

Az elmúlt században megindult a társadalom, a termelés és a gazdaság globalizációja, jelenség, mely a mindennapi életünk velejárója: az adóparadicsomnak tartott közép-amerikai szigeteken bejegyzett, ausztrál tulajdonú multi vállalat termékét Afrikában termesztett nyersanyagból az olcsó munkaerejű Indonéziában vagy Fülöp-szigeteken állítják elő, majd Európában vagy Észak-Amerikában kerül a vásárló kosarába.

A hetvenes évekig – tudjuk meg a kötetből – a legégetőbb kérdésnek a túlnépesedés veszélyét tartották, amit a nem megújuló természeti erőforrások (termőföld és édesvíz) lassú csökkenése és előre jelzett fogyása fokozni látszott (a kőolajtartalékokat például 50 évre

tartották elegendőnek). A demográfiai jellegű kihívásra a legjobban érintett ázsiai országok nagyon eltérő, de csak részben megnyugtató választ találtak: Kínában bevezették az egy gyermekes családi modellt, Indiában férfi-sterilizációs és felvilágosító programokat fogadtak el, míg Indonézia a hatékony felvilágosító propagandával párhuzamosan kétgyermekes modellt hirdette meg. Az így összegyűlt és lassan-lassan globálissá vált gondok megoldása, valamint a tendenciák előrejelzése érdekében különböző világmodelleket dolgoztak ki. E modellek – a szociálökológiai megoldásokat javasoló, s harmadik világ országainak érdekeit figyelembe vevő Bariloche-modell kivételével – alig voltak ismertek a kelet-európai, a vasfüggöny innenső oldalán élők számára. A nulla gazdasági növekedést ajánló, a Római Klub felkérésére kidolgozott modellek kivitelezőit intellektuális opportunizmussal, míg a fegyverkezést és a katonai szervezeteket (Varsói Szerződést is) kritizáló Tinbergen-modell kidolgozóját szocializmusellenességgel vádolták. E modellek zömmel a racionális beavatkozások elkerülhetetlenségére utalnak.

A modelleknél még érdemes elidőzni egy gondolat erejéig: 1977-ben a Római Klub újabb jelentést adott ki, melyet az USA-ban élő László Ervin neve fémjelezett. A „Célok az emberiség számára” címet viselő gondolati modell a haladás társadalmi vizsgálatait tűzte ki célul világ, regionális, országos és helyi szinten. Ezt a célok régióként megosztó atlaszának megszerkesztése követte, ami lehetővé tette a pontosan meghatározandó feladatok körvonalozását, mint például a napjaikban is az Európai Unió által sürgetett régiók létrehozását, a gazdasági integrációt, a szegénység kiküszöbölése miatti határozottabb fellépést, a kábítószeres elterjedése elleni hangsúlyozottabb küzdelmet, de ugyanakkor tagadta a szocializmusban kizárólagosan elterjedt tervezőgazdálkodás szükségességét, ami ebben az esetben is a népi demokrácia képviselőinek nemtetszését váltotta ki. A szerző rámutat, hogy a több mint három évtizede megfogalmazott célok elérése és a kitűzött feladatok megvalósítása még ma is aktuális kérdés, ami a László-modell valóságérzetének és helyességének bizonyítékát jelenti.

A globálissá vált környezeti kérdések, mint az üvegházhatás, az ózon-kérdés, a rendelkezésre álló édesvizek mennyiségének csökkenése, a tengervízben felgyülemelő szennyezőanyagok koncentrációjának növekedése, a nukleáris, az ipari és a háztartási hulladékok elhelyezésének gondjai, az erdőirtás, a talajpusztulás és szikesedés már nem csak egy-egy régió lakosainak okoz megoldhatatlannak tűnő gondot, hanem a nagypolitika képviselői számára is kihívást jelent. A nagyipari lobbyk által fenntartott politikusok gyakran figyelmen kívül hagyják a közérdekeket: jó példa erre az 1992-ben megtartott Rioi Környezet és Fejlődés Világkonferencia, ahol az Egyesült Államok akkori elnöke nem írta alá a zárónyilatkozatot, majd a nagy szennyezőanyag-kibocsátókat megbélyegző 1997-es Kiotói egyezmény is orosz meg amerikai nemtetszés mellett született meg. Az oly gyakran hangsúlyozott, és fából vaskarikának tűnő fenntartható fejlődés kifejezést a politikusok találták ki, s vetették be a közbeszédbe annak érdekében, hogy valami módon megszüntessék a fejlődés/termelés és környezet dichotomiát. A fejlődés ára mindig is a kiapadó nyersanyagok mennyiségének csökkenésével és a környezet minőségének rontásával jár, s a természetesség visszazorítását eredményezi.

A szerző szerint a közeljövőben az emberiség legnagyobb gondját a szükséges mennyiségű édesvíz biztosítása képezi majd, s példákat említ a kritikus vízfelhasználású területekre: ilyen többek közt a Csád- és az Aral-tó környéke, az egykori Mezopotámia, Mexikóváros stb. A vízhiány pedig „vízkonfliktusok” és „vízháborúk” kialakulásához vezethetnek (megtudjuk többek közt azt is, hogy a rivális szó eredete is a vízhasználathoz kapcsolódik: olyan személyeket jelent, akik egy folyóból merítik a vizet).

Kultúránk az emlékezésen alapszik, s talán az emberiség a negatív tapasztalatokból tanul levonva a jövőjére nézve oly fontos konzekvenciákat. Csak a tudatos együttműködés, az összefogás és a következetes kitartás révén orvosolhatók a környezeti gondok. Bizakodó,

enyhén optimista kicsengésű gondolattal zárja a szerző kötetét: „Az egyes területeken jelentkező szélsőségek (terrorizmus, háborúk) hatalmas energiákat vonnak el a környezeti problémák megoldásától. A kedvező példák mutatják, a gondolkodó ember hatékonyan is tud cselekedni. Jó lenne, ha az emberiség élne ezen adottságával!”

Igen alapos, a témaköröket bemutató honlapokat is tartalmazó bibliográfia zárja a kötetet.

Géczi Róbert

Jó városunk, Budapest

Izsák Éva, 2003: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői. Budapest és környéke. pp. 178, Napvilág Kiadó, Budapest.

Izsák Éva könyve – amint az bevezetőjéből is kiderül -, arra keres választ, hogy a természeti és társadalmi környezet miként hatott a város fejlődésére, hogyan befolyásolta növekedési irányait. Alapvetően a modern urbanizáció és az ebből következő jelenleg zajló folyamatok állnak az elemzés középpontjában, ezért a rövid történelmi áttekintés csak érinti a legfontosabb várostípusokat „Úrtól Utópiáig”, azzal a céllal, hogy bemutassa „a város létrejötte, növekedése és terjedése mögött ugyanazok a tényezők álltak az ókorban, is mint ma”.

Ennek megfelelően kerül definiálásra az urbanizáció fogalma, mely egyszerre jelent „városodást” és „városiasodást”. *Ez utóbbi a wirthi definíció szerint jelenti a városi életmódra jellemző tulajdonságok összességét.* Ebben a felállásban a város legfontosabb jellemzőiként a *hatás, érték és magatartásforma, koncentráció és növekedés* jelenik meg. A városok időbeni változását Gaebel urbanizációs szakaszaival illetve Enyedi György osztályozásával szemlélteti, a városok térbeli szerkezetének változásait pedig egyrészt a Chicagói városökológiai iskola koncentrikus modelljével, másrészt Hoyt szektorális modelljével mutatja be.

A magyarországi kutatások áttekintésében kitér Rechnitzer János 1993-ban végzett faktoranalízisére, mely a városhálózat és városkörnyék regionális törvényszerűségeit vizsgálva új aspektusokra hívta fel a városkutatók figyelmét.

A könyv törzsét mégsem az elméleti definíciók alkotják, hanem annak a városnak a fejlődéselemzése, melyet a vázolt elméletek szempontjából a vizsgálat tárgyává tesz, nevezetesen Budapest és környéke.

1872-ben Pest és Buda szabad királyi városok, valamint Óbuda mezőváros és a Margitsziget egyesülésével létrejön Budapest. A szerző ettől a cezúrától tekint vissza a településfejlődés kezdeteire, és ad rövid betekintést a katonai térképészet fejlődésébe, mint olyanba, mely jelentős forrásul szolgál a korai települések kutatásában. Ezt követi az 1872 utáni időszak fejlődésének részletes vázolója, különös tekintettel Pest és Buda eltérő természeti földrajzi adottságaira. A földrajzi elhelyezkedés miatt alapvetően többgócú budai fejlődéssel szemben (pld. Pesthidegkút), Pest belső kerületeit a centrum által szorosan meghatározott egygócú fejlődés jellemzi (Józsefváros), a peremkerületek fele haladva azonban itt is többgócúvá válik a modell, hisz itt még jól kimutathatók az egykori önálló településmagok, melyek fejlődésére csak jóval később kezdett hatni a főváros (Rákospalota).

1949 a másik fontos dátum: 7 várost és 16 községet csatolnak „Kis-Budapesthez”, s a várost a mai 22 kerületre osztják. Az egyes kerületek a fejlődés legkülönbözőbb útjait járják

aszerint, hogy hol milyen mértékű iparosítás történik, s ennek megfelelően hogyan alakul a lakosságszerkezet, hogy mennyire volt fejlett, illetve milyen presztízzsel rendelkezett az anyakerület, amelyhez az új részeket csatolták. És lendületet kapnak a kiterjesztett várossal immár határossá vált települések is, hiszen az államszocializmus éveiben korlátozzák a városba való letelepedést, így a fővárosba áramló munkaerő egy része ezeken a környékbeli településeken talál otthonra. Ugyanakkor megindul az értelmiség egy részének kivándorlása elsősorban a Buda környéki községekbe, s ezzel megindul a szuburbanizációs folyamat.

Így érkezünk el a '90-es évek eleji változásokhoz, amely az önkormányzatisággal jelentős teret nyit a helyi önrendelkezésnek, s egyúttal a települések közötti versengésnek is. Az esélyek persze nem egyformák, az egykori iparzonák és a hozzá közeli települések lemaradnak a lendületes fejlődést mutató Buda környéki településekhez képest. Pusztulnak egyes belső kerületek, majd egy rehabilitációs program hatásaképpen új erőre kapnak, és így tovább...

A könyv a főváros fejlődésének legfontosabb gazdasági, földrajzi és adminisztratív momentumait mutatja be, és okfejtéseiben is ezen kereteken belül marad. A szellemi kultúra, a népesség különböző csoportjainak vallási, etnikai, kulturális hagyományai, a közép-kelet-európai történelemben vetett magyar főváros sajátosságai kívül maradnak a vizsgálódás körén. Ez talán hiányossága, de egyben erénye is a munkának, mely elsősorban az elméleti bevezetőben vázolt folyamatok demonstrálásául szolgál. Egy körültekintő összegző befejezés ezt talán nyomatékosabbá tehetné.

Géczi Róbert